

Jůva, Vladimír

Vysoká škola jako instituce

In: Jůva, Vladimír. *Vysoká škola a výchova*. Vyd. 1. V Brně: Univerzita J.E. Purkyně, 1981, pp. 21-43

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/121725>

Access Date: 16. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

2. VYSOKÁ ŠKOLA JAKO INSTITUCE

Sledujeme-li vývoj výchovy a vzdělání, setkáváme se dříve či později v každé společnosti se snahou zabezpečit výchovně vzdělávací činnost specifickými institucemi, které by pro vybrané skupiny jedinců — ve shodě s ekonomickými, sociálními a politickými podmínkami — poskytovaly odpovídající vzdělání, potřebné pro získání hlubšího rozhledu ve světě i pro výkon příslušných sociálních funkcí ve společnosti. Institucionalizace výchovy a vzdělání ve společnosti pak vede ke vzniku specifické sociální skupiny učitelů a vychovatelů, kteří nesou před společností odpovědnost za zabezpečení výchovně vzdělávacích cílů, které odpovídají ideovým hlediskům i politickým, ekonomickým a kulturním potřebám dané společnosti.

VÝVOJ VYSOKÝCH ŠKOL

Školy jako specifické instituce pro výchovu a vzdělávání mládeže i dospělých se konstituovaly již v antickém světě. Zprvu sloužily relativně malým skupinám jedinců z nejvyšších společenských vrstev, postupně se jejich působení rozšiřovalo na stále větší okruh mládeže, a to podle stupně demokratizace jednotlivých antických otrokářských států. Avšak počet těch, kterým se dostalo vzdělání, byl vždy jenom nepatrným zlomkem populace a vyššího vzdělání dosahovali pouze jedinci z předních rodin svobodných a zámožných občanů.

Systematickou výchovně vzdělávací funkci plní již *kněžské školy* v Egyptě, v Babylónii a Asýrii. V klasickém Řecku zabezpečují širší vzdělání mládeže profesionální učitelé — *sofisté*, kteří otevírají v jednotlivých městech své soukromé školy. Vyšší úroveň dosahuje školství v *aténském státě*, který díky svému potenciálu ekonomickému — rozvinutému země-

dělství, řemeslu i obchodu – i své rozvinuté kultuře si vytváří třístupňový vzdělávací systém určený pro hochy a zabezpečovaný soukromými školami (škola gramatická, palaistra, gymnasium). Třetí stupeň tohoto systému – *gymnázium* – poskytoval na tehdejší podmínky pro hochy od 16 do 18 let relativně nejvyšší vzdělání, jehož součástí byly vedle systematické výchovy tělesné a společenské pravidelné diskuse filozofické, politické a literární. Nejvýznamnější z těchto gymnázií (například Platónova Akademie nebo Aristotelovo Lyceum) byly základními centry antické vzdělanosti v období klasického Řecka.

Římská společnost přejala s integrací řeckého světa i řecké školství, adaptované samozřejmě podmínkám rozsáhlé internacionální říše, v níž politická, právní a rétorická příprava stála vedle přípravy vojenské v centru výchovně vzdělávacího systému mladé generace. S proměnou otrokářské římské republiky v impérium na čele s absolutistickým císařem dochází na přelomu naší éry i k závažným proměnám římského školství, které stojí v centru našeho zájmu, tj. školy vysoké.

Římské impérium jako mnohonárodnostní říše s rozsáhlou byrokracií a armádou připoutává i školství těsněji ke státu. Hlavním cílem škol se stává na elementárním stupni výchova oddanosti širokých vrstev císaři a impériu, na gramatických a rétorických školách příprava úřednictva. Školy se postupně zestátnují, poněvadž impérium má nedůvěru k soukromé škole jako možnému nositeli republikánských tradic; imperátoři záměrně podporují rozvoj škol, učitelé se stávají státními úředníky, školy jsou podřízeny státní inspekci. Ve významných kulturních centrech, jako byl Řím, Atény, Alexandrie nebo Konstantinopolis, vznikají *státní vysoké školy*. Nejdůležitější z těchto škol byla v tradičním centru helénistické kultury v Alexandrii. Alexandrijské Muzeum, založené již roku 312 př. n. l., dalo vznik nejvýznamnějším pracím starověké vědy, jako byla Ptolemaiova geocentrická soustava, Euklidova geometrie nebo Archimédova mechanika, a bylo vybaveno největší starověkou knihovnou čítající okolo sedmi set tisíc papyrových svitků. Příznačné pro tuto instituci i pro instituce obdobné (například pergamské muzeum) bylo těsné spojení vědeckovýzkumného pracoviště s funkcí pedagogickou, což tradičně charakterizuje školu vysokou na rozdíl od nižších stupňů výchovně vzdělávací soustavy.

S rozpadem antického světa postupně zanikají i antické školské instituce a antická koncepce výchovy je v Evropě s rozvojem křesťanství stále více nahrazována křesťanskou výchovnou koncepcí, která po staletí není příznivá vyšším formám vzdělání, odmítá antický filozofický, vědecký i pedagogický odkaz a dogmata víry nadřazuje životní empirii a vědeckému výzkumu. Církevní školy, které se rozvíjejí jako nová forma výchovně vzdělávacích zařízení již od 6. století při klášteřích, při katedrálách a později i při jednotlivých farách, vidí jako hlavní svůj cíl náboženskou výchovu mládeže a omezené zlomky z učení Aristotelova a několika málo

připouštěných antických autorů nemohou po staletí poskytnout tu úroveň vyššího vzdělání, k níž se dopracoval již antický svět.

Teprve hospodářský rozmach vrcholného středověku, rozvoj měst, řemesel a obchodu, boj měšťanů za širší hospodářská i politická práva, jakož i rozmach kultury a narůstání odborných potřeb a zájmů (právních, lékařských, ekonomických ad.) vytvořilo ve 12. století v jižní a západní Evropě příznivé podmínky po vznik novodobých vysokých škol — u n i v e r z i t. Nejstarší italské univerzity se vyvinuly ve druhé polovině 12. století z odborných škol; z původní právnické školy vzniká univerzita v Bologni (1158), z původní lékařské školy se vyvinula univerzita v Salernu, přenesená v roce 1224 do Neapole. O nejstarší anglické univerzité v Oxfordu je první zmínka již v roce 1178, cambridgeská univerzita se připomíná k roku 1231. Na španělské půdě se rozvíjí nejdůležitější univerzita v Salamance.

Jednou z vrcholných středověkých univerzit byla univerzita pařížská (Sorbonna), založená na přímý podnět církve sloučením několika významných církevních škol v roce 1207. Sorbonna se stala evropským centrem teologických a filozofických studií a podle jejího vzoru byly zakládány další evropské univerzity již z rozhodnutí panovníků a na základě potvrzení papežskou bulou. Tak Karel IV. založil v roce 1348 první středoevropskou univerzitu v Praze a krátce po ní vznikají univerzity v Krakově (1364), ve Vídni (1365), v Heidelbergu (1385), v Kolíně nad Rýnem (1388), v Erfurtě (1392) a v Lipsku (roku 1409 v důsledku secese části pražských studentů a mistrů po vydání Dekretu kutnohorského), dále v Rostokách (1419) a od druhé poloviny 15. století pak mnoho univerzit dalších (například roku 1456 univerzita v Greifswaldu).

Univerzity měly zprvu internacionální charakter, vznikaly jako sdružení učitelů a žáků (universitas magistrorum et scholarum) s vlastní správou, jurisdikcí i s vlastním jménem a byly organizovány teritoriálně podle národů. Tak například na Sorbonně byly čtyři národy (galský, pikardský, normanský a anglický), obdobně byly čtyři národy na Univerzitě Karlově (český, bavorský, polský a saský) nebo na univerzitě vídeňské (rakouský, rýnský, uherský a saský). V čele univerzit stál rektor, jímž mohl původně být kterýkoliv člen univerzity (na italských univerzitách jím býval často urozený student), k ruce rektorově byla univerzitní rada, závažné problémy řešilo plénum všech členů univerzity.

Původně vznikaly univerzity jako samosprávné organizace, nezávislé ani na městech, ani na církvi. Církev se však od počátku snažila i na těchto školách uplatňovat svůj vliv, určovat profesory, jakož i obsah a pojetí studia. Mezi univerzitami a církví se tak odehrával po staletí boj o autonomii, který byl odrazem probíhajícího ideologického i politického boje v dané společnosti. Typickým dokladem byly vztahy Karlovy univerzity v 15. až 17. století ke katolické církvi: kritika zlořádů v církvi, univerzita je obhájkyní husitských ideálů, je baštou kališnické orientace

v nastupující protireformaci za prvních Habsburků; po vítězství proti-reformace v 17. století je nakonec jezuitsky orientovanou školou.

Organizačně tvořily první univerzity obvykle čtyři fakulty: artistická, teologická, lékařská a právnická. Artistická fakulta měla přípravný charakter a vzdělávala studenty v sedmeru svobodných umění (septem artes liberales — odtud i její název). Absolvent trivía (gramatika, rétorika, dialektika) dosáhl titulu bakaláře, absolvent kvadrivía (aritmetika, geometrie, astronomie, múzika) se stal mistrem umění. Absolventi ostatních fakult, relativně podstatně menších, na které se vstupovalo po ukončení artistické fakulty, dosahovali titulu doktora. Délka studia na jednotlivých fakultách byla obvykle pět až sedm let, vyučovací jazyk byl latinský, základními vyučovacími formami byly přednášky a disputace. Většina studentů neabsolvovala celou univerzitu; někteří vystudovali jen část fakulty artistické, většina kompletní artistickou fakultu, jen nemnozí navštěvovali i některou z vyšších fakult, na kterých bývalo jen několik profesorů. Vysokoškolský učitel byl po celý středověk v obdobném postavení jako kněz, byl vázán celibátem a proto mnozí odborníci v pozdějším životě odcházeli z univerzit a působili ve šlechtických službách nebo jako svobodní specialisté (lékaři, právníci).

Význam univerzit v rozvoji evropské vzdělanosti, evropského vědeckého a kulturního života byl mimořádný. Univerzity se od počátku své existence staly centry vyšší vzdělanosti, nositeli četných pokrokových tendencí ideologických, politických i odborných. Nelze popřít, že se údobí progresivní často střídala s údobími konzervativními, že v odporu k univerzitám musely v některých údobích vznikat mimo jejich půdu pokrokovější vědecké společnosti (například francouzská Collège du Roi, založená roku 1529 Františkem II. proti konzervativní Sorbonně) a že známe i taková údobí, kdy se univerzita stávala nástrojem ideologického útlaku (například Sorbonna za renesance). Obecně však nemůžeme popřít, že vznikem univerzit se vytvořily v Evropě a později na celém světě instituce, které měly předpoklady stát se duchovními centry a nositeli společenského pokroku a tuto úlohu více méně plnily a dosud plní, a to často v nepřetržité kontinuitě od svého založení.

Jednotlivá staletí novodobého evropského vývoje vtiskla i univerzitám osobitou tvář a osud těchto institucí byl odrazem sociálně politické, ideologické i vzdělanostní situace jednotlivých států v dané etapě. Základní proměny univerzit se uskutečnily již za renesance, reformace a proti-reformace v 15. až 17. století. Po krátké vlně renesančního liberalismu, návratu ke klasické latině a ke klasickým jazykům vůbec a po obdivu ke znovu poznávaným antickým myslitelům reformace a jí zákonitě v život vyvolaná protireformace zúžily opět obzor univerzitních snah na otázky převážně teologické. Primát si udržují teologické fakulty, pouze potřeba úřednictva si vynucuje větší pozornost také studiu práv. *Protestantismus* sice vystoupil s kritikou katolického dogmatismu, konzervatismu

a náboženské nesnášenlivosti, velmi brzo se však staly protestantské univerzity, nazývané někdy akademiemi, obdobně teologicky orientovanými vysokými školami jako tradiční univerzity katolické. Katolickou dogmatiku nahradila dogmatika protestantská, vyučování se opět soustředilo převážně k teologickým otázkám, náboženská nesnášenlivost narůstá. Do tohoto procesu pak vstupuje protireformace se svou snahou ještě pevněji dostat veškeré školství pod svou kontrolu, což se také ve větší části Evropy na dlouhou dobu podaří.

Oporou protireformační školské politiky se stává od poloviny 16. století *jezuitský řád*, založený roku 1540 Ignácem z Loyoly, který vedle kázání a zpovědi považoval výchovu za rozhodující nástroj protireformačního boje. Kamkoliv jezuité přicházejí, snaží se co nejdříve vybudovat vlastní školy (koleje) a prosadit svůj vliv na univerzitách, s nimiž se koleje často spojují. Na prahu 17. století mají jezuité v katolické Evropě již 372 kolejí a v roce 1710 tvoří síť jejich škol v Evropě celkem 612 institucí. Ve svých výchovně vzdělávacích zařízeních internátního typu se jezuité snaží na jedné straně aplikovat některé inovace renesanční éry, zvláště v oblasti metodické, avšak hlavní záměr — ideologická adaptace jedince v duchu militantní protireformace, výchova slepé poslušnosti, akolektivismu a atolerance — učinil z jezuitského školství, z jejich školských zařízení včetně jimi ovládaných univerzit instituce ve službách reakce namířené proti vědeckému a sociálnímu pokroku.

Hluboké proměny nastávají na půdě evropských univerzit od počátku *osvícenství*. Přírodní vědy si krok za krokem probíjovávají své významné postavení v systému univerzitních oborů, novohumanismus oživuje znovu zájem o antiku, která se stává východiskem nového nedogmatického přístupu ke tvůrčímu zkoumání a výkladu reality, univerzitní profesori se stávají z pouhých vykladačů ucelených naukových systémů minulosti skutečnými badatelskými osobnostmi. Proti tradiční představě, že univerzita jenom předává vědění, hotové již v dílech významných autorit, se postupně vytváří představa o tom, že věda je neustálé hledání pravdy, že se věda na univerzitě každodenně vytváří na základě soustavné výzkumné činnosti. Proti scholastickému deduktivismu vystupuje do popředí indukce a experiment. Přednášky se stávají osobním výkladem vědy určitou kapacitou, tradiční neplodné disputace nahrazují semináře, laboratorní a klinická cvičení.

S rozvojem gymnázií a lyceí, připravujících k univerzitnímu studiu, dochází k proměně filozofické (artistické) fakulty z fakulty přípravné na fakultu rovnocennou s ostatními fakultami, na které se studují hlavní přírodní a společenské vědy. V jednotlivých evropských státech přecházejí univerzity postupně ze sféry církevního dozoru pod *státní správu*, což se samozřejmě neděje vždy snadno a bez obtíží. K tradičním akademickým zkouškám na univerzitách přistupují státní zkoušky, opravňující absolventy k výkonu státem garantovaných funkcí. V této etapě se dovršuje

také proces *znárodnění univerzit*, započatý již na sklonku renesance v západní Evropě, který se odráží především v překonání tradiční latiny národními jazyky. Na univerzitách ve shodě s postupnými sociálními přeměnami buržoazní Evropy dochází k další *demokratizaci studia* a univerzity se koncem 19. století začínají otevírat i ženám.

Prudký rozvoj techniky ve spojitosti s ekonomickým rozvojem novodobé společnosti postavil před univerzity úkoly, na které nebyly připraveny a které ani nemohly stávajícími silami zvládnout. Baconovské heslo, že věda je moc, se krok za krokem počalo prosazovat na přelomu 18. a 19. století ve spojitosti s průmyslovou revolucí. Nové zdroje energie, nové technologie — to vše stálo před odborníky jako naléhavé problémy, na které dosavadní praktická příprava nestačila a které univerzita neřešila ani řešit nezamýšlela. A tak dochází na přelomu 18. a 19. století — v důsledku malého sepětí univerzit se životem — k nutnosti vytvořit nový typ vysokých škol, které by připravovaly technické odborníky, kteří zabezpečí potřebné tempo rozvoje i předstih technických oborů před praxí a poskytnou výrobě své výsledky, které jí zajistí permanentní inovaci, promítající se do její efektivnosti a produktivity. Není náhodné, že první školy technicky orientované si vynutila především vojenská potřeba po třicetileté válce ve střední Evropě a po severské válce v Evropě východní. Opevňovací práce, nová výzbroj, ženíjní potřeby — to vše vedlo k tomu, že v Evropě vznikají *technické vysoké školy* a dosud jednotný vývoj vysokoškolského vzdělání v rámci univerzity se tak rozdvojí a dá vznik celé řadě speciálních vysokých škol, které svými absolventy nakonec někdy konkurují absolventům univerzit.

Již v roce 1794 vzniká v Paříži *École polytechnique* (polytechnická škola), která v první fázi poskytovala matematicko-technické základy, na které navazovaly jiné odborné ústavy, jako *École des ponts et chaussées*, *École des mines* nebo *École des batiments*. Podle pařížského vzoru — jako kdysi univerzity — byly zřizovány i jinde v Evropě vysoké školy technické (v roce 1799 vzniká v Berlíně *Královská stavební akademie*, doplněná později průmyslovou akademií a nazvaná od roku 1879 vysokou školou technickou); roku 1806 vzniká vysoké učení technické v Praze, 1815 ve Vídni a v průběhu 19. století pak v dalších a dalších evropských městech. Vedle klasických vysokých škol technických s polytechnickým charakterem vznikají postupně pod tlakem potřeb a ve spojitosti s předními průmyslovými závody monotchnické vysoké školy (například vysoké školy chemicko-technologické, vysoké školy báňské, vysoké školy textilní apod.). Také rozvoj zemědělství si vynutil ve svém vývoji vznik vysokých škol zemědělských, mnohdy ještě dále členěných na fakulty (agrotechnikou, zootechnickou, lesnickou, veterinární atd.). Potřeba ekonomů specialistů pro celkové řízení ekonomiky, pro jednotlivé ekonomické oblasti i pro oblast obchodu si vynutila v mnoha zemích vytvoření speciálních vysokých škol ekonomických. Kritika nedostatků v přípravě učitelských

kádrů na tradičních univerzitách pak vedla — ve shodě s požadavkem dát všem učitelům vysokoškolskou přípravu — ke vzniku vysokých škol pedagogické povahy. Ani oblast umění nezůstala stranou; postupně vznikaly speciální vysoké školy umělecké, nazývané akademiemi, konzervatořemi nebo vysokými školami příslušného uměleckého oboru.

Tak se v průběhu posledních dvou století vytvořila ve světě síť vysokých škol nejrozmanitější povahy, nejrozmanitějšího profilu i nejrozmanitějších možností v uplatnění absolventů. Typickým příkladem je rozvoj vysokých škol ve Spojených státech amerických, kde se vedle univerzit a odborných vysokých škol evropského typu rozšířila síť kolejí, které — v tradici artistických fakult středověké univerzity — poskytují vyšší všeobecné vzdělání a připravují buďto pro další specializované studium nebo pro výkon různých praktických povolání. „Na rozdíl od univerzit, které připravují vysokoškolsky vzdělané odborníky, koleje připravují, možno-li tak říci, vysokoškolsky vzdělané občany“, píše Miroslav Cipro¹ při rozboru amerických vysokých škol.

Roztříštěnost vysokých škol podle oborových skupin nebo i podle jednotlivých oborů není však důsledná a naopak v mnoha zemích vidíme oprávněnou snahu *po nové integraci vysoké školy*. Předpoklady pro ni můžeme vidět ve spojitosti technických a zemědělskotechnických oborů s fyzikou, chemií a biologií, stejně jako právních věd i uměleckých nauk s vědami společenskými, tradičně na univerzitách pěstovanými. V současném světě nacházíme mnoho univerzit, v jejichž rámci jsou i technické fakulty vedle tradičních fakult lékařských, právnických, filozofických a přírodovědných. Tak například tokijská univerzita Waseda zahrnuje sedm fakult (politické vědy a ekonomie, právo, literatura, výchova, obchod, přírodní a technické vědy, společenské vědy), šest institutů (pro společenské vědy, pro výzkum v přírodních a technických vědách, laboratoř pro výzkum vysílání, institut pro výzkum produktivity, pro srovnávací právo, pro jazykové vyučování) a dále několik speciálních zařízení (oddělení tělesné výchovy, knihovnu, divadelní muzeum, elektronické výpočetní středisko, přidruženou vyšší střední školu a technologickou kolej)² a představuje tak typický pokus o moderní integrovanou univerzitu, na které mají oprávněné místo jak teoretické obory přírodní i společenské, tak obory právní, technické, pedagogické i umělecké.

Hlubokou proměnou prošly a procházejí vysoké školy v socialistických státech. Mimořádný důraz na výchovu a vzdělání občanů, který je charakteristický pro všechny socialistické země od samého počátku, se zvláště výrazně zrcadlí na úseku vysokého školství. Vysoké školy se v socialismu staly jedním z rozhodujících činitelů při budování nové ekonomiky, vědy, techniky i kultury a současně základní institucí,

¹ Miroslav Cipro, Pohled na americkou školu, SPN, Praha 1970, str. 54.

² Miroslav Cipro, Pohled na japonskou školu, SPN, Praha 1973, str. 54.

kteřá připravuje všestranně rozvinuté, odborně erudované a politicky uvědomělé vysoce kvalifikované pracovníky pro všechna odvětví národního hospodářství. Proto od počátku procházejí vysoké školy v socialistických zemích nebývalým rozvojem kvantitativním i nebývalými proměnami kvalitativními.

Všechny socialistické státy především podstatně rozšířily a rozšiřují síť vysokých škol. Vznikají nové vysoké školy, fakulty i obory, vysoké školy se rozmisťují vedle tradičních míst i v dalších perspektivních vědeckých, technických a kulturních centrech, prudce narůstá počet posluchačů jak ve formě denního studia, tak především ve studiu večerním, dálkovém a postgraduálním. Tak ve školním roce 1971/72 dosáhl počet vysokoškolských studentů na 1000 obyvatel v SSSR 18,7, v BLR 11,2, v PLR 10,6, v ČSSR a v NDR 8,9, v MLR 8,3 a v RSR 7,2, což je koeficient, který zařazuje socialistické země na přední místo mezi vyspělými světovými státy, a to například před Velkou Británií, Německou spolkovou republikou nebo Rakousko (ve všech těchto státech 7,2).³ Přitom je třeba zdůraznit, že socialistické státy odstranily v duchu své socialistické politiky všechny školní poplatky, zatím co například ve Spojených státech amerických udávají statistiky k roku 1971 roční výdaje studenta na veřejné vysoké škole 1840 dolarů, na soukromé škole 2780 dolarů.⁴

Základní proměny socialistických vysokých škol se udály a probíhají v oblasti kvalitativní. Těsné sepětí vysokých škol se životem socialistické společnosti, orientace studia na přípravu vysoce kvalifikovaných a moderně erudovaných odborníků schopných tvořivě měnit skutečnost a s předstihem plnit náročné plány rozvoje společnosti si vynucují nové pojetí studia, které se odráží v nových studijních profilech, v nových studijních plánech a osnovách i v nových učebnicích a dalších nezbytných studijních pomůckách. Vysokoškolské studium v socialistických zemích je důsledně koncipováno jako průnik všeobecně vzdělávací a odborné přípravy studentů s jejich rozvojem světonázorovým, morálním a politickým. Velkou pozornost věnují socialistické vysoké školy permanentní přípravě studentů a v nejrozmanitějších podobách realizují různé postgraduální studijní formy, které mají inovovat, rozšiřovat nebo specializovat profil studentů ve shodě s potřebami jednotlivých pracovišť vědeckých, technických i terénních. Také v oblasti vysokoškolských učitelů se setkáváme s novými formami jejich systematické přípravy světonázorové a politické, odborné i pedagogické.

Tento grandiózní rozvoj vysokých škol v socialistické společnosti nám názorně dokumentuje situace vysokých škol v Sovětském svazu. Ve školním roce 1970/71 studovalo na 804 sovětských vysokých školách 4,6 miliónu studentů. V uplynulém pětiletí vzniklo přes 60 nových vysokých škol,

³ Čísla pro každého 1973, SNTL, Praha 1973, str. 42.

⁴ Tamtéž, str. 42.

z toho 9 nových univerzit.⁵ Na rok 1980 se plánuje 8 miliónů studentů, kteří budou navštěvovat některou z vysokých škol, ať již univerzitu, nebo institut pedagogický, technický, zemědělský, lékařský nebo vysokou školu uměleckou.

V sovětském systému vysokých škol mají zvláštní postavení univerzity. „Jejich předním úkolem není pouze vychovávat studující ve zvoleném vědeckém oboru, nýbrž i připravovat vysoce kvalifikované učitele teoretických předmětů z oblasti společenských, přírodních i exaktních věd pro jiné vysoké školy.“⁶ Z univerzit pak stojí na předním místě především univerzita v Moskvě, v Leningradě a v Kyjevě, které mají právo realizovat své specifické a v mnoha směrech i experimentální učební plány a osnovy ve spojitosti s aktuální potřebou rozvoje věd, teoretických pracovišť i speciálních výrobních závodů. Sovětské univerzity mají — na rozdíl od československých — poněkud jinou strukturu. Mají převážně jednooborové fakulty a lékařské studium se uskutečňuje (jako je tomu například i v MLR, PLR nebo RSR) na speciálních lékařských vysokých školách.⁷

Vůbec je třeba říci, že i při ideově jednotném zaměření vysokoškolského studia v jednotlivých socialistických státech je dosud — vzhledem k dlouhodobým tradicím — struktura vysokých škol a zvláště univerzit značně odlišná. Jestliže se na jedné straně setkáváme s fakultami klasické polytematické podoby (typickým příkladem jsou československé přírodovědecké nebo filozofické fakulty), pak na druhé straně narůstá tendence k monotematickým fakultám (například v Sovětském svazu) nebo k monotematickým institutům jako specifickým organizačním útvarům, které v rámci univerzity sjednocují pracoviště téhož oboru (například v NDR po 3. vysokoškolské reformě nebo v PLR). V současné době srovnávací vysokoškolská pedagogika zkoumá tyto struktury, jejich přednosti i nedostatky, a hledá optimální integrovaný model socialistické vysoké školy, který by byl vysoce efektivní, plně funkční a v maximální míře zabezpečil jak vědeckou, tak i kulturně politickou a pedagogickou funkci vysoké školy.

⁵ Education in the USSR, Progress Publishers, Moscow 1972, str. 121.

⁶ Čestmír Liškař, Vývoj a současná struktura školství v SSSR, Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity I–10, 1977, str. 87.

⁷ Tak například Kyjevská státní univerzita Tarase Ševčenka měla ve školním roce 1978/79 tyto fakulty: fyzikální, radiofyzikální, biologickou, chemickou, geologickou, geografickou, kybernetickou, matematickou, filozofickou, ekonomickou, historickou, filologickou, západní filologie, právnickou, mezinárodně právní a přípravou (celkem 16).

VÝVOJ ČESKÉHO A SLOVENSKÉHO VYSOKÉHO ŠKOLSTVÍ

Na území československého státu probíhal po staletí složitý vývoj vysokých škol, který byl odrazem složitých a rozporuplných proměn ekonomických, sociálně politických a kulturních v rámci středoevropského habsburského soustátí, kde české země a Slovensko byly po staletí odtrženy a začleněny v politickosprávních útvarech s německou a maďarskou nadvládou, nepříznivou rozvoji českého a slovenského národního vysokého školství. Jak české, tak slovenské vysoké školy citlivě odrážely politický a ideologický vývoj svých zemí, a to jak ve své koncepci, tak v šíři i dosahu svého výchovně vzdělávacího i vědeckého a kulturního působení. Jejich profil byl zákonitě poznamenan vlnou reformace i protireformace, osvícenství i centralistického absolutismu a teprve ve dvacátém století po vzniku samostatného státu Čechů a Slováků a posléze po jeho proměně na stát socialistický s federativním uspořádáním se mohl dovršit vývoj českých a slovenských vysokých škol na úrovni, o které nesnili ani nejprogresivnější činitelé minulých staletí.

První vysokou školou na území našeho státu byla *Karlova univerzita*, založená Zlatou bulou dne 7. dubna 1348 v Praze. Jí se uskutečnil dávný záměr posledních Přemyslovců vytvořit v Českém království významné mezinárodní vysokoškolské centrum, jí demonstroval český král a římský císař Karel IV. ekonomickopolitický i kulturní rozmach Českého království. První středoevropská univerzita zřízená po vzoru pařížské Sorbonny se v krátké době stává významným mezinárodním kulturním centrem, vyhledávaným studenty, mistry i doktory celé střední Evropy. Již samo rozdělení do čtyř národů (český, bavorský, saský a polský) ukazovalo její internacionální aspirace, pro rozvoj české vědy a kultury však bylo vážnou překážkou. Nikoliv náhodou musí již Karlův syn Václav IV. řešit ve shodě s celkovou evropskou tendencí po nacionalizaci vysokých škol posílení jejího českého charakteru Dekretem kutnohorským v roce 1409, a to i za cenu odchodu části německých mistrů a studentů na nově vzniklou univerzitu lipskou.

Husitská revoluce podstatně ovlivnila vývoj na Karlově univerzitě. Na její půdě probíjaval Jan Hus — mistr a rektor Karlovy univerzity — základní principy české reformace a reformační ideologie, vzdálená ovšem revolučnímu duchu tábořskému, byla od počátku husitství ideologickou základnou veškeré výuky. V dalším složitém vývoji za Jiřího z Poděbrad, za Jagellovců i za prvních Habsburků univerzita setrvává na pozici kališnické, rozsah jejího působení i její vliv na celkový kulturní život země je však poznamenan úpadkem. Od příchodu jezuitů do Prahy v roce 1556 se univerzita dostává do vleklých ideologických sporů s jezuitským řádem, který požívá nezastírané podpory habsburského panovnického rodu, této politické opory evropské protireformace.

Krizový vývoj na prahu třicetileté války vedl k tomu, že v roce 1621 na Karlově univerzitě vyučovali již jen čtyři profesori. V roce 1622 byla univerzita předána jezuitům a 4. března 1654 byla spojena s jezuitskou akademií v Klementinu v jedinou univerzitu Karlo-Ferdinandovu. Univerzita má nadále čtyři fakulty, nejvýznamnější z nich — fakulta teologická a fakulta filozofická — jsou umístěny v Klementinu, tomto symbolu ideologické reakce v lůně českého státu, zbývající fakulty — právnická a lékařská — zůstaly v Karolinu. Druhá polovina 17. století a počátek 18. století jsou jedním z nejtragičtějších období v rozvoji naší společnosti. Hospodářský úpadek, vyčerpání země stálými válkami, nedostatek kvalifikovaných pracovníků, to vše se odrazilo v úrovni kultury i vysoké školy.

Teprve od poloviny 18. století dochází ve spojitosti s komplexními tereziánskými reformami, které měly Rakousku zajistit vyrovnání situace s pokročilejšími evropskými státy, k novému rozvoji Karlovy univerzity. Tereziánská koncepce, že škola je politikum, redukuje postupně vliv církve ve školské oblasti a posiluje na všech školách včetně vysokých státní vliv i státní dozor. Univerzita je reorganizována, jsou doplněny neobsazené profesury, tradiční latina se v duchu centralizačních snah nahrazuje němčinou. V tomto směru se i univerzita — stejně jako nižší školské stupně — stávala nástrojem plánované germanizace českého státu a české kultury. Těmto tendencím samozřejmě čelí obrozenecké hnutí, zápas za svébytnost českého národa a české kultury, který je opět výrazem sílící pozice české buržoazie a jejích ekonomických i politických aspirací.

Výrazným předělem v tomto směru byl revoluční rok 1848. I když jeho základních záměrů nebylo dosaženo, i když bezprostředně vyústil v novou formu absolutismu, proměny sociálně politické situace ve střední Evropě (neúspěchy Rakouska v Itálii, porážka v zápase s Pruskem, rakousko-uherské vyrovnání) vedou ke změnám i na pražské univerzitě. Již v roce 1848 byla vyhlášena svoboda učení a byly povoleny i přednášky v českém jazyce. Výsledkem bylo rozdělení Karlo-Ferdinandovy univerzity na českou a německou, provedené dne 28. února 1882. Tím bylo dosaženo tužby mnoha generací českých vědeckých a kulturních pracovníků, tím byla v plné míře otevřena cesta k rozvoji tvůrčí vědecké práce české inteligence na české univerzitě, která se hrdě hlásila ke svým velkým tradicím. Není bez zajímavosti, že v tomto okamžiku vstupuje na půdu české univerzity i jeden z největších českých pedagogických myslitelů Gustav Adolf Lindner, aby zde položil základy české pedagogické teorie směle se hlásící k pokrokovému odkazu husitství, bratrství a Jana Amose Komenského. Od druhé poloviny 19. století také významně narůstá počet studentů univerzity. Jestliže v roce 1785 má pražská univerzita celkem 963 studentů, v roce 1850 je to již 1480, v roce 1880 2057 a na přelomu století jen na české pražské univerzitě studuje 3224 studentů (130 teologii, 1949 práva, 400 medicínu a 745 filozofii).⁸

Univerzita Karlova byla po staletí nejvýznamnější vysoká škola na

území Československa, nebyla však školou jedinou. V roce 1573 byla založena druhá univerzita v českých zemích, *moravská univerzita v Olomouci*. Prošla pohnutými osudy, četnými proměnami a nikdy se jí nepodařilo jako Univerzitě Karlově rozvinout svou činnost v celém rozsahu raně novověké univerzity. Zprvu se na ní učilo jen teologii a filozofii, později byly zahájeny i přednášky právnické a studium chirurgie; právnické studium však zaniká v roce 1885 a obdobný byl i osud chirurgických studií na olomoucké univerzitě. Od druhé poloviny devatenáctého století je olomoucká univerzita omezena jenom na studium teologické. Také počet jejích posluchačů nikdy nedosáhl počtu tehdejších významných univerzit; v roce 1830 to bylo 729 studentů, v roce 1850 již jen 651 a v roce 1890 pouze 244.⁹

Rozvoj výroby a technologie si vynutil v celé Evropě a nutně i v českých zemích vznik vysokých škol neuniverzitního charakteru, které by připravovaly stavební, strojírenské, chemické i jiné odborníky pro potřeby průmyslu. Za první „vysokou školu“ technické povahy považují někteří autoři již tzv. „Pražskou huť“ ve 14. století, kde působili slavní stavitelé jako Matyáš z Arrasu nebo Petr Parlér, a kde se současně vzdělávali vybraní odborníci v technických oborech a získané zkušenosti uplatňovali u nás i v cizině.

Avšak teprve na prahu 18. století byla v Praze z iniciativy vojenského inženýra Kristiana Josefa Willenberga založena první inženýrská škola v Evropě (1707), zaměřená na přípravu odborníků v opevňovacích (fortifikačních) pracích. Počet studentů této školy se zvyšoval, potřeba přípravy inženýrských odborníků narůstala a tak z podnětu profesora matematiky na Karlově univerzitě Františka Josefa Gerstnera bylo v roce 1806 otevřeno *Královské stavovské technické učiliště*, první polytechnická škola ve střední Evropě. Škola měla zprvu dvě oddělení (jednoroční chemické a tříleté stavební), reorganizací v roce 1863 se výuka rozšířila na čtyři studijní obory: vodní a silniční stavitelství, pozemní stavitelství a architektura, strojnictví a technická chemie. Obdobně jako univerzita byla i technika v roce 1868 rozdělena na český a německý polytechnický institut Království českého. Jestliže v prvních letech byl počet posluchačů poměrně nevelký (v roce 1810 216, v r. 1840 435), pak v druhé polovině minulého století nezadržitelně stoupá a v roce 1910 dosahuje na české technice počtu 2997 a na německé technice v Praze 940 studentů.¹⁰

Průmyslový rozvoj Moravy si vynutil rozvoj technického vysokého školství analogický rozvoji v Čechách. Již v roce 1725 byla v Olomouci z podnětu Michala Šubiře zřízena *stavovská akademie*, na které se také vyučo-

⁸ Karel Jaroš, Jan Job, *Rozvoj československého školství v číslech*, SEVT, Praha 1961, str. 100 ad.

⁹ *Tamtéž*, str. 102 ad.

¹⁰ *Tamtéž*, str. 104 ad.

valo technickým oborům (geometrii, vojenské a civilní architektuře). V roce 1846 byla tato akademie přeložena do *Brna*, kde pak 14. ledna 1850 došlo k otevření *technického učiliště*, jehož počet studentů dosáhl na konci století 351. Dne 19. září 1899 byla pak v Brně zřízena zároveň i *česká technika*, která začínala s 58 posluchači na fakultě stavební a v roce 1918 měla již — obdobně jako německá brněnská technika — přes 900 studentů.¹¹

Vedle univerzit a vysokých škol technických vznikla na půdě českých zemí v době habsburské nadvlády i první vysoká škola umělecká. Již v roce 1799 se počíná historie *Akademie výtvarných umění*; její původní název byl malířská akademie, v roce 1896 byla zestátněna a přejmenována na uměleckou akademii, na prahu první republiky 17. července 1919 se jí dostalo konečného názvu Akademie výtvarných umění. Jestliže v roce 1890 měla 75 posluchačů, pak v roce 1918 se tento počet zvýšil již na 162 a postupně stále narůstal.¹²

Počátky vysokého školství na Slovensku jsou ještě složitější. *První slovenská univerzita* (Academia Istropolitana) vzniká z iniciativy humanisticky vzdělaného ostrihomského arcibiskupa Jána Vitéza se souhlasem Matyáše Korvína na základě buly papeže Pavla II. v Bratislavě 20. července 1467 podle vzoru boloňské univerzity. Dříve než mohla v plné míře rozvinout svou činnost, zaniká za blíže neznámých okolností koncem 15. století.

V roce 1635 vzniká *univerzita v Trnavě*, v té době jediná uherská univerzita. Byla spravována jezuiti a plnila úlohu protireformačního centra v Uhrách. Zprvu měla jen fakultu teologickou a filozofickou, od roku 1667 pak i fakultu právnickou a lékařskou. V roce 1777 byla přeložena nejprve do Budína a pak natrvalo do Pešti. Relativně omezenější byl význam právnické akademie v Košicích, zřízené v roce 1659, které bylo v roce 1667 uděleno právo univerzity, stejně jako právnické akademie v Bratislavě, založené v roce 1783, a evangelické právnické akademie v Prešově, zřízené v roce 1666. V roce 1912 byla právnická akademie v Bratislavě povýšena na Alžbětínu univerzitu, jejíž působení skončilo s osamostatněním československého státu.

V okamžiku vzniku samostatné Československé republiky po rozpadu rakousko-uherské monarchie v roce 1918 byla situace českého a slovenského vysokého školství značně složitá. V českých zemích byla jen jedna česká univerzita, na Slovensku slovenské univerzity vůbec nebylo, technické vysoké školy — české i německé — byly soustředěny ve dvou největších průmyslových centrech — v Praze a v Brně. Mladý stát stál před naléhavým úkolem urychleně řešit situaci a vytvořit základní podmínky pro přípravu potřebných kádrů univerzitních, technických i uměleckých

¹¹ Tamtéž, str. 105 ad.

¹² Tamtéž, str. 107.

odpovídajících kvantitativně i kvalitativně jeho oprávněným aspiracím v kontextu evropského vývoje.

Po skončení první světové války bylo zapotřebí znovu řešit situaci rozdělené *Karlovy univerzity*. Zákon č. 135 ze dne 19. února 1920 ve shodě s historickou tradicí i základní kulturní funkcí univerzity v rozvoji našeho národa prohlásil za pokračovatelku vysokého učení Karlova českou univerzitu a vrátil jí historický název Univerzita Karlova. Její význam jako základního centra vědeckého a kulturního života Československé republiky od tohoto okamžiku každoročně nezadržitelně stoupá, narůstá počet posluchačů (v roce 1920 studuje na Karlově univerzitě 8770 posluchačů, v roce 1930 již 10358 studentů) a na univerzitě se vytvářejí významné vědecké školy s mezinárodním ohlasem.

Již v posledních desítiletích Rakousko-Uherska usilovala pokroková česká veřejnost v Brně o zřízení druhé české univerzity. Tento záměr se podařilo uskutečnit až po osamostatnění na prahu první republiky, kdy zákonem z 28. ledna 1919 byla zřízena *brněnská univerzita* se čtyřmi fakultami: právníkou, lékařskou, přírodovědeckou a filozofickou. Zřízení univerzity v Brně bylo již dlouho připravováno a tak již v roce 1921 má tato vysoká škola 1244 posluchačů a tento počet se do roku 1936 zvýšil na 3363 studentů. Jí se dostalo moravské metropoli klíčového kulturního centra, které se významně podílelo na dalším vědeckém, ekonomickém i kulturním životě Moravy i celé republiky.

V téže době, kdy se otevírá brněnská česká univerzita, vzniká i první moderní slovenská univerzita v Bratislavě. Zákonem ze dne 27. července 1919 se zřizuje v Bratislavě *Univerzita Komenského*, která má mít stejně jako brněnská univerzita čtyři fakulty. V roce 1921 studuje na bratislavské univerzitě 545 posluchačů, v roce 1937 je to již 2784 studentů, z toho na právnické fakultě 981, na lékařské fakultě 1097 a na filozofické fakultě 706 studentů; přírodovědeckou fakultu se vybudovat nepodařilo. Jak ukazuje Jozef Mátej, i když se za první republiky nepodařilo dobudovat kompletní bratislavskou univerzitu, přece „její tři fakulty vychovaly za dvě desítiletí tisíce příslušníků slovenské vysokoškolsky vzdělané inteligence, která většinou obětavě pracovala na hmotném a duchovním povznesení svého národa. Velkou zásluhu na tom měli zvláště čeští profesori, kteří přišli hned po jejím založení a přes těžké podmínky dosahovali ve své práci velmi dobrých výsledků.“¹³

Vedle sítě univerzit se na prahu první republiky podstatně rozšířila i síť vysokých škol technického směru. Základními učilišti nadále zůstávají dvě české techniky — *České vysoké učení technické v Praze* a *Česká vysoká škola technická v Brně*, vedle nichž působí v obou městech po celou první republiku techniky německé. Z dnešního hlediska překvapuje, že na obou

¹³ Jozef Mátej a kol., *Dejiny českej a slovenskej pedagogiky*, SPN, Bratislava 1976, str. 351.

českých vysokých školách technických se počet posluchačů snižoval (v Praze z 6767 v roce 1921 na 3952 v roce 1936, v Brně z 1355 v roce 1921 na 984 v roce 1936), což bylo zřejmě odrazem narůstající krize třicátých let, která postihla celý kapitalistický svět a ani Československu se nevyhnula.

Na počátku první republiky jsou u nás položeny také základy zemědělsko-technickému a veterinárnímu vysokému školství. Zákonem z 12. prosince 1918 vzniká v Brně *Vysoká škola zvěrolékařská* (průměrně přes 300 posluchačů ročně) a brzo poté opět v Brně zákonem z 24. července 1919 se otevírá *Vysoká škola zemědělská* (průměrně též okolo 300 studentů ročně). V téže době se zákonem ze dne 24. července 1919 otevírá v Praze *Vysoká škola obchodní*, která je v první fázi součástí Českého vysokého učení technického. Nově se konečně řeší i teologické studium tím, že jsou zřízeny dvě samostatné teologické fakulty, a sice v Praze *Československá Husova evangelická fakulta bohoslovecká* (v roce 1936 má 150 posluchačů) a v Olomouci katolická *Cyrillo-Methodějská bohoslovecká fakulta* jako zbytek dřívější olomoucké univerzity (v roce 1936 má 307 posluchačů). Ve své činnosti dále pokračovala *Vysoká škola báňská v Příbrami*, zřízená již v roce 1849 jako hornické učiliště a povýšená v roce 1894 na vysokou školu (v roce 1921 má 502 posluchačů, v roce 1936 již jen 132 studentů), a *Akademie výtvarných umění v Praze* (v roce 1936 má 159 posluchačů).

Tak se již na počátku první republiky vytvořila síť vysokých škol, která nedoznala podstatných změn až do německé okupace. Smělý nástup na prahu této etapy, připravený již v posledních letech Rakousko-Uherska, saturoval sice okamžitou potřebu vysokoškolských odborníků, avšak nedořešil vážné problémy vysokoškolského vzdělání československé společnosti. Třídní determinace celého výchovně vzdělávacího systému, mizivé procento studentů z řad dělníků a středních a drobných rolníků v rozporu se sociálním složením společnosti, nepatrné procento studujících žen (v roce 1936 studuje v ČSR 28 015 studentů, z toho jen 4 483 žen, tj. necelých 16 %), nedořešená síť vysokých škol v oblasti slovenské (první vysoká škola technická byla na Slovensku otevřena teprve v okamžiku zániku Československa, a to Vysoká škola technická v Košicích v roce 1939), to vše bylo dědictvím, které musela řešit až druhá republika po osvobození od fašismu. Na prahu fašistické okupace dochází v listopadu 1939 v českých zemích k uzavření všech českých vysokých škol na tři roky a k brutálnímu pronásledování českých vysokoškolských učitelů i studentů. Ani po uplynutí tří let nebyly v rámci tzv. Protektorátu Čechy a Morava české vysoké školy otevřeny a k obnově jejich činnosti mohlo dojít až po vítězství nad fašismem.

ČESKOSLOVENSKÉ SOCIALISTICKÉ VYSOKÉ ŠKOLSTVÍ

Po osvobození v roce 1945 začíná *nová etapa ve vývoji československého školství* ve shodě s historickými přeměnami Československa na socialistický stát. Budování socialistické společnosti si vyžádalo nejen základní strukturální přeměny hospodářské, politické a kulturní, ale i kvalitativně novou výchovu mládeže i dospělých — *výchovu komunistickou*. Úspěchy socialistické výstavby by nebyly myslitelné bez uskutečnění této nové výchovy socialistických občanů, bez vytvoření odpovídající sítě výchovně vzdělávacích zařízení a bez nebyvalého rozvoje socialistické pedagogiky jako vědy, která na základě komplexního rozboru výchovně vzdělávacího procesu poskytuje teoretická východiska výchovné praxi ve všech oblastech života naší společnosti.

Komunistická výchova je historicky nový model výchovy všestranně rozvinuté osobnosti jako angažovaného občana socialistického státu, který se všemi svými silami uvědoměle podílí na jeho budování i na jeho obraně. Tato výchova stojí na ideologických východiscích marxismu-leninismu, integruje všeobecné a odborné vzdělání jedince s jeho rozvojem světonázorovým, morálním a politickým a usiluje o stálé sepětí rozvoje osobnosti se životem společnosti, s jejími potřebami i perspektivami. Základní ideové postoje, charakterizující tuto výchovu, tvoří dialektickomaterialistický světový názor, socialistické vlastenectví a proletářský a socialistický internacionálistmus, socialistický humanismus a komunistický vztah k práci jako tvůrkyni všech hodnot materiálních i kulturních.

K uskutečnění této náročné výchovy bylo zapotřebí od základů *přestavět strukturu výchovně vzdělávacích institucí* a naplnit jejich činnost novým obsahem za využití nových prostředků, nových forem i nových metod výchovně vzdělávací činnosti. Idea základní školské reformy narůstala dlouho, ale jejímu řešení stála po desetiletí v cestě nepřekročitelná bariéra třídní společnosti a antagonistických zájmů jednotlivých tříd a sociálních skupin. Tak se stalo, že školské zákony, přijaté v průběhu 19. století, přetrvaly s malými obměnami až do roku 1945. V předmnichovské republice sice probíhala živá diskuse o školské reformě, zvláště o jednotném školství, avšak k provedení této reformy nikdy nedošlo.

Snahy o *demokratizaci školství* a o *jednotný školský systém* se stávají opět aktuální po porážce fašismu a po osvobození Československa Sovětskou armádou. Probíhá ostrý politický boj o charakter školy, který byl jen jedním ze symptomů zápasu o charakter poválečné republiky. Tento boj se rozhodl teprve únorovým vítězstvím ve prospěch jednotné socialistické školy. Školské zákony z let 1948, 1950 (zákon o vysokých školách), 1953, 1956 (další zákon o vysokých školách), 1960 (poslední zákonná forma, upravující všechny stupně škol včetně vysokých) a 1966 (opět zákon o vysokých školách) jsou jen určitými formami konkretizace

nového typu socialistického vzdělávacího systému. V nich postupně vykrystalizovala podoba výchovně vzdělávací soustavy socialistické společnosti, která umožňuje veškeré populaci komplexní rozvoj od předškolního věku až po vysokoškolskou přípravu a další celoživotní vzdělávání a v níž je zajištěna návaznost jednotlivých stupňů i koordinace jednotlivých vzdělávacích institucí.

Základní přestavba československého vysokého školství se počíná ihned v roce 1945. Již v tomto roce a zvláště pak po Únoru 1948 dochází na našich vysokých školách k hlubokým a zásadním *proměnám koncepčním i organizačním*. Rok od roku prudce narůstá počet studentů ze všech společenských tříd ve shodě se sociálním složením společnosti, vznikají nové vysoké školy a fakulty, zavádějí se nové obory, studijní doba většiny oborů se prodlužuje o jeden rok. Nové vysoké školy vznikají nejen v tradičních vysokoškolských městech, ale i v dalších hospodářských a kulturních centrech Čech, Moravy a Slovenska. Zvláště rozvoj slovenského vysokého školství po roce 1945 je živým a výrazným dokladem nové národnostní politiky Československé socialistické republiky, od roku 1968 federálně uspořádané.

Jedním z prvních konkrétních kroků osvobozeného československého státu bylo zrušení německých vysokých škol na našem území jako škol nepřátelských našemu národu. Na všech dosavadních českých vysokých školách, po dobu okupace násilně uzavřených, se urychleně obnovila vědecká i pedagogická práce a započalo se s pravidelnou výukou. 8. září 1945 se překládá dosavadní hornická škola z Příbrami a utváří se *Vysoká škola báňská v Ostravě*. Potřeba přípravy lékařských kádrů vedla ke zřízení *poboček lékařské fakulty Univerzity Karlovy v Hradci Králové* (13/10 1945) a v *Plzni* (27/10 1945).

Jedním z nejvýznamnějších počínů v oblasti vysokého školství po osvobození bylo *obnovení olomoucké univerzity* (21/2 1946), která dostala název *Univerzita Palackého* a byla zřízena v rozsahu čtyř fakult (lékařská, právnická, filozofická a bohoslovecká). Tím byl na prahu socialistického státu úspěšně završen složitý vývoj této vysoké školy, který probíhal od 17. století.

První léta po osvobození byla také mimořádně významná pro rozvoj československého uměleckého školství. 27. října 1945 se zřizuje v Praze *Akademie múzických umění* o čtyřech odborech: hudebním, dramatickém, tanečním a filmovém. Brzy po té vzniká opět v Praze *Vysoká škola umělecko-průmyslová* (5/3 1946). Na brněnské půdě se zřizuje významné centrum pro přípravu hudebních a dramatických umělců — *Janáčkova akademie múzických umění* (12/9 1946). Také Slovensku se dostává vysokých škol uměleckých v podobě *Vysoké školy výtvarných umění* a *Vysoké školy múzických umění v Bratislavě* zákonem Slovenské národní rady ze dne 11. května 1949. Tak se vytvořila v Československu základní

síť uměleckých vysokých škol, které se nadále významně podílejí na rozvoji českého a slovenského kulturního života.

Již za první republiky se široce diskutovala otázka vysokoškolské přípravy všeho učitelstva, avšak problém nebyl nikdy dořešen. Poválečné Československo přistoupilo v duchu dosavadních progresivních tradic k zásadnímu řešení této otázky zákonem o zřízení *pedagogických fakult* při univerzitách ze dne 9. dubna 1946. Při všech dosavadních univerzitách v Praze, Brně, Olomouci a Bratislavě se otevírají vedle dosavadních fakult fakulty pedagogické, speciálně zaměřené na přípravu učitelstva i na těch úsecích, kde dosud vysokoškolská příprava nebyla. Kromě pedagogických fakult v tradičních univerzitních centrech vznikají ve spojitosti s naléhavou potřebou učitelských kádrů i pobočky v dalších městech. Tak se tvoří při pedagogické fakultě Univerzity Karlovy vládním nařízením ze dne 14. září 1948 *pobočky v Plzni a v Českých Budějovicích*. Obdobně vznikají pobočky pedagogické fakulty Univerzity Komenského v *Košicích a v Banské Bystrici* (24/5 1949).

Koncepční i organizační změny, které se krok za krokem uskutečňovaly po roce 1945, zakotvil i další perspektivy rozvoje vysokého školství nastínil *zákon o vysokých školách č. 58 ze dne 18. května 1950*. Tento zákon především zřizuje Státní výbor pro vysoké školy jako poradní, iniciativní a koordinační sbor ministerstva školství a kultury pro studijní, organizační, personální a hospodářské záležitosti vysokých škol. Nejvýznamnější organizační změnou na vysokých školách bylo vytvoření kateder jako základní jednotky pro výchovně vzdělávací, vědeckou a uměleckou činnost na jednotlivých fakultách. Úkol vysokých škol jako nejvyšších výchovně vzdělávacích institucí formuluje zákon těmito slovy: „Vychovávat odborně i politicky vysoce kvalifikované pracovníky, věrné lidově demokratické republice a oddané myšlence socialismu, tvořivě vědecky a umělecky pracovat a spolupracovat na šíření vědy a umění mezi lidem.“

Další proměny vysokých škol v průběhu padesátých let se týkaly především dvou oblastí. Na jedné straně se rozšiřovala síť vysokých škol technických, aby odpovídaly svým profilem, svou funkcí i svým rozmístěním rozvoji techniky a výroby v našem státě, na druhé straně se hledalo optimální řešení pro vysokoškolskou přípravu učitelstva ve shodě s narůstajícími potřebami učitelských kádrů v některých krajích naší republiky.

Tak 1. září 1950 vzniká *Vysoká škola strojní a elektrotechnická v Plzni*, *Vysoká škola chemická v Pardubicích* (nazývaná od 27/11 1953 *Vysoká škola chemicko-technologická*) a *Vysoká škola strojní v Ostravě* (sloučená 2/10 1951 s *Vysokou školou báňskou*). Vládním nařízením z 8. července 1952 se zřizuje na Slovensku *Vysoká škola technická v Košicích*, a to se třemi fakultami (těžkého strojírenství, báňskou a hutní). Z chemické fakulty Českého vysokého učení technického vzniká 1. září 1952 *Vysoká škola chemická v Praze* (od 27/11 1953 *Vysoká škola chemicko-technolo-*

gická), která připravuje studenty na čtyřech fakultách — fakultě anorganické technologie, organické technologie, potravinářské technologie a technologie paliv. V tradičním severočeském textilním centru vzniká 27. listopadu 1953 *Vysoká škola strojní v Liberci*, nazývaná od roku 1960 Vysoká škola strojní a textilní.

Základním centrem pro přípravu dopravních odborníků se stává 1. září 1953 *Vysoká škola železniční v Praze* s fakultou stavební, strojní, elektrotechnickou a dopravně technickou. Její název se v roce 1959 mění na Vysoká škola dopravní, v roce 1962 je tato vysoká škola dislokována do Žiliny. V téže době jako Vysoká škola železniční vzniká *Vysoká škola ekonomická v Praze*, která se dělí na fakultu všeobecně ekonomickou, výrobně ekonomickou, vnitřního obchodu, financí a úvěru a statistiky. Současně se otevírá též *Vysoká škola ekonomická v Bratislavě*, které předcházela Vysoká škola obchodná z roku 1940.

Změny nastávají také v oblasti vysokých škol zemědělsko-technických. 8. července 1952 se zřizuje *Vysoká škola zemědělská v Nitře* jako škola o třech fakultách (agronomické, zootechnické a veterinární), a to z původní Vysoké školy zemědělské a lesnické a Vysoké školy veterinární, které byly otevřeny v letech 1946 a 1949 v Košicích. Současně vzniká ve Zvolenu *Vysoká škola lesnická a dřevařská*.

Poměrně složitou cestou prošly po osvobození školy a fakulty, které připravují učitele pro jednotlivé typy základních a středních škol. Původní záměr vyjádřený v zákonu z 9. dubna 1946 byl zřídit pro přípravu učitelských kádrů speciální fakulty — *fakulty pedagogické*. Školský zákon z 24. dubna 1953, kterým se vytvářely osmileté a jedenáctileté střední školy, měl za následek i změny v přípravě učitelských kádrů. Vládním nařízením ze dne 7. května 1953 se změnila dosavadní pedagogické fakulty na *samostatné vysoké nebo vyšší pedagogické školy*. Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy a její pobočky v Plzni a v Českých Budějovicích, stejně jako pedagogická fakulta Univerzity Komenského a její pobočky v Banské Bystrici a v Prešově se přeměňují od 1. září 1953 na vyšší školy pedagogické. Vysoké školy pedagogické se zřizují v Praze, v Bratislavě (s filologickou fakultou v Prešově) a v Olomouci (kde vzniká z pedagogické fakulty Univerzity Palackého).

Avšak ani tato organizace nepřekročila padesátá léta. Již po šesti letech 31. července 1959 vychází vládní nařízení o *pedagogických institutech*, které nově organizují studium učitelství (pro 1.—5. třídu studium tříleté, pro 6.—9. třídu studium čtyřleté). Tak vzniklo v Československu celkem 20 pedagogických institutů (14 v českých zemích a 6 na Slovensku). Avšak ani toto řešení nemělo být konečné. V roce 1964 se ruší tato organizace učitelské přípravy, příprava učitelů se vrací znovu na půdu univerzit, pedagogické instituty v univerzitních městech se mění na pedagogické fakulty v rámci svých univerzit, pedagogické instituty v neuniverzitních

městech se mění na samostatné pedagogické fakulty, jejichž počet se však snížil.

Jedním z nejvýznamnějších počínů v oblasti vysokých škol na sklonku padesátých let bylo založení páté československé a druhé slovenské univerzity, *Univerzity Pavla Josefa Šafaříka* (12/8 1959), kterou v této první fázi tvořila lékařská fakulta se sídlem v Košicích a filozofická fakulta se sídlem v Prešově. Tak byly položeny základy významného vědeckého a kulturního centra na východním Slovensku, v oblasti, která byla v dosavadním vývoji Československa relativně nejméně rozvíjena. Vedle košické techniky stala se od tohoto roku nadále také košická a prešovská univerzita místem, které se významně podílí na rozvoji československé vědy a kultury po boku ostatních bratrských univerzit a technických vysokých škol.

Relativní stabilizaci vnesl do rozvoje československé výchovně vzdělávací soustavy *školský zákon z 15. prosince 1960*, který kodifikoval jednotnou soustavu výchovy a vzdělávání v socialistickém Československu od předškolního věku až po přípravu dospělých. Tímto zákonem byla obnovena základní devítiletá škola jako povinná všeobecně vzdělávací škola pro veškerou mládež, na kterou pak navazovaly školy druhého cyklu: tříletá střední všeobecně vzdělávací škola (od roku 1969 čtyřleté gymnázium se dvěma větvemi), střední odborné školy, učňovské školy a odborná učiliště. Funkce vysokých škol je v tomto zákoně specifikována touto formulací: „Posláním vysokých škol jako škol nejvyššího stupně jednotné školské soustavy je vychovávat a připravovat pro průmysl, zemědělství, vědu, kulturu a ostatní úseky společenské činnosti potřebný počet politicky a odborně vysoce kvalifikovaných odborníků, těsně spjatých se životem a prací lidu a schopných tvořivě vědecky a umělecky pracovat a pomáhat šířit vědu, umění a novou techniku mezi lidem.“¹⁴

V duchu školského zákona z roku 1960 vychází speciální *Zákon o vysokých školách ze dne 16. března 1966*. Ve shodě s dosavadním pojetím se vysoké školy chápou jako pedagogická, vědecká a kulturní pracoviště nejvyšší úrovně, která svou činností vytvářejí předpoklady pro pokrokový růst socialistického národního hospodářství, vědy a kultury. Vysoké školy se dělí na několik skupin, a to na školy směru univerzitního, ekonomického, technického, zemědělskotechnického a uměleckého. V průběhu šedesátých a sedmdesátých let se *síť těchto škol* v Československu relativně stabilizovala a ve školním roce 1977/78 ji tvořilo celkem 36 vysokých škol se 110 fakultami (z toho v ČSR 23 vysokých škol s 68 fakultami, ve SSR 13 vysokých škol se 42 fakultami).¹⁵ V současné době tvoří tuto síť tyto vysoké školy:

¹⁴ Zákon o soustavě výchovy a vzdělávání (školský zákon) schválený Národním shromážděním dne 15. prosince 1960, Příloha Učitelských novin č. 51/52 z 21. prosince 1960, str. 8.

¹⁵ Číslo pro každého 1978, SNTL, Praha 1978, str. 209.

— *univerzity*: Univerzita Karlova v Praze, Univerzita Jana Evangelisty Purkyně v Brně, Univerzita Palackého v Olomouci, Univerzita Komenského v Bratislavě, Univerzita Pavla Josefa Šafaříka v Košicích a Prešově;

— *ekonomické školy*: Vysoká škola ekonomická v Praze, Vysoká škola ekonomická v Bratislavě;

— *technické školy*: České vysoké učení technické v Praze, Vysoké učení technické v Brně, Slovenská vysoká škola technická v Bratislavě, Vysoká škola technická v Košicích, Vysoká škola chemicko-technologická v Praze, Vysoká škola chemicko-technologická v Pardubicích, Vysoká škola strojní v Plzni, Vysoká škola strojní a textilní v Liberci, Vysoká škola báňská v Ostravě, Vysoká škola dopravní v Žilině;

— *zemědělské školy*: Vysoká škola zemědělská v Praze, Vysoká škola zemědělská v Brně, Vysoká škola zemědělská v Nitře, Vysoká škola lesnická a dřevařská ve Zvolenu, Vysoká škola veterinární v Brně, Vysoká škola veterinární v Košicích;

— *umělecké školy*: Akademie múzických umění v Praze, Janáčkova akademie múzických umění v Brně, Vysoká škola múzických umění v Bratislavě, Akademie výtvarných umění v Praze, Vysoká škola výtvarných umění v Bratislavě, Vysoká škola uměleckoprůmyslová v Praze;

— *pedagogické školy*: samostatné pedagogické fakulty v Ústí nad Labem, Plzni, Hradci Králové, Českých Budějovicích, Ostravě, Nitře a Banské Bystrici.

Tato síť vysokých škol utvořená prakticky v několika letech ve shodě s náročnými potřebami rozvinuté socialistické společnosti dostatečně dokumentuje historickou přeměnu, k níž došlo v našem státě po osvobození na úseku vysokého školství i školství, výchovy a vzdělání vůbec. Ještě výmluvnější jsou však údaje o počtu studentů v denní formě studia i ve studiu při zaměstnání, o počtu dívek, které stále ve větším měřítku studují prakticky na všech typech vysokých škol, o sociálním složení studentů ve shodě se sociálním složením socialistické společnosti, ale i o počtu zahraničních studentů, kteří se — převážně z rozvojových zemí — u nás připravují pro své náročné poslání ve své vlasti, i o sociálním zabezpečení studentů stipendii.

Uplynulá léta zaznamenala především prudký vzestup počtu studentů na všech vysokých školách. Jestliže v roce 1937 studovalo v Československu na vysokých školách 27 tisíc studentů, pak již v roce 1950 je jen v denním studiu 39 tisíc, v roce 1960 65 tisíc, v roce 1970 106 tisíc a v roce 1977/78 studuje v ČSSR v denním studiu 138 tisíc studentů.¹⁶ Obdobně narůstá i počet studujících při zaměstnání (v roce 1970 je to 25 tisíc studentů, v roce 1977 již 42 tisíc).¹⁷ Podstatně se zvýšil oproti první republice také

¹⁶ Tamtéž, str. 276.

¹⁷ Tamtéž, str. 209.

počet studujících žen; v roce 1977/78 jich bylo 73 tisíc z celkového počtu 179 tisíc studentů (denních, při zaměstnání a cizinců), tj. přes 40 %. Vyrovnal se také poměr studentů v českých zemích a na Slovensku (v roce 1977/78 studuje v ČSR 107 tisíc studentů, ve SSR 69 tisíc). Rovnoměrně se rozdělil počet studentů i podle typu studia: v roce 1976/77 z celkového počtu 126,8 tisíc studentů denního studia studovalo na univerzitních fakultách 52,3 tisíc studentů, na technických fakultách 50,2 tisíc studentů, na vysokých školách zemědělských 12,2 tisíc studentů, zbytek pak na ostatních typech vysokých škol.¹⁸ Rok co rok narůstá počet zahraničních studentů, zvláště ze socialistických a rozvojových zemí, v roce 1977/78 to bylo již 3377 cizinců na našich vysokých školách.¹⁹ V souvislosti s rozvojem vysokých škol se zvyšuje počet vysokoškolských kolejí (v roce 1970 123, v roce 1977 již 139 kolejí) i počet ubytovaných studentů (z 64 tisíc v roce 1970 na 78 tisíc v roce 1977, tj. 58 % všech studentů). Stále narůstají také částky věnované na vysokoškolská stipendia (v roce 1976 293 mil. Kčs); stipendium pobírá každý druhý student na vysoké škole.²⁰

Zkušenosti padesátých a šedesátých let vedly na prahu sedmdesátých let k rozpracování dlouhodobého programu rozvoje celé československé výchovně vzdělávací soustavy ve shodě s náročnými úkoly a perspektivami rozvinuté socialistické společnosti a s přihlédnutím k narůstající mezinárodní socialistické integraci. Již na zasedání ústředního výboru Komunistické strany Československa ve dnech 3. a 4. července 1973 byl schválen dokument nazvaný „*Vývoj, současný stav a další úkoly československého školství*“, který nastínil základní linii rozvoje vysokých škol v příští etapě. „Společenský vývoj, rychlý rozvoj vědy a techniky přináší nové problémy a úkoly i pro oblast vysokého školství“, praví se v dokumentu. „S narůstáním velkého množství informací a se stupňujícími se nároky na vysoké školy vystupuje do popředí nutnost zkvalitnění ideově výchovné práce, spojení studia s praxí, zlepšení řídicí činnosti a racionalizace výchovněvzdělávací práce a zvyšování její efektivnosti. Naléhavě vyvstává potřeba dále rozvinout a podstatně zdokonalit systém dalšího vzdělávání absolventů vysokých škol.“²¹ Dokument zdůraznil potřebu nové koncepce pojetí, obsahu a oborové struktury vysokoškolského studia, požadavek širokého profilu absolventů a jednoty učebních plánů a osnov v našem státě. Pozornost věnoval takovým otázkám, jako je výběr a příprava vysokoškolských učitelů, modernizace výuky, spojení vysokoškolské přípravy s praxí a důsledná realizace komunistické výchovy jako systému i v podmínkách vysoké školy.

¹⁸ Čísla pro každého 1977, SNTL, Praha 1977, str. 153.

¹⁹ Čísla pro každého 1978, str. 209.

²⁰ Tamtéž, str. 210.

²¹ Zasedání Ústředního výboru KSC ve dnech 3. a 4. července 1973, Praha 1973, str. 62.

V duchu tohoto základního programového materiálu byl ministerstvem školství ČSR a SSR připraven a v červnu 1976 politickými orgány schválen dlouhodobý projekt nazvaný „*Další rozvoj československé výchovně vzdělávací soustavy*“, který v podobě základního dokumentu, jeho důvodové zprávy a podrobných dílčích projektů koncipuje pro příští léta přestavbu našeho výchovně vzdělávacího systému, jehož významnou součástí je i vysoké školství. „Vysoké školy jsou nejvyšším stupněm výchovně vzdělávací soustavy a významnými vědeckými, kulturně politickými institucemi“, zdůrazňuje se v Projektu. „Jejich posláním je připravovat politicky uvědomělé a vysoce kvalifikované odborníky a vědecké pracovníky pro všechny oblasti společenské činnosti a podílet se na rozvoji národního hospodářství, vědy a kultury a politického života socialistické společnosti. Výchovně vzdělávací a vědecká činnost vysokých škol vychází z marxisticko-leninského světového názoru, z jednoty vědy, vzdělání a výchovy, z těsného sepětí se společenskou praxí.“²²

Ve shodě s ideovými záměry Projektu a jeho zásadami byly v ČSSR zpracovány nové profily absolventů jednotlivých vysokých škol, fakult a oborů, v komisích expertů byly připraveny nové učební plány a osnovy a od roku 1977 se postupně zavádějí do praxe a dále ověřují. Současně došlo k optimalizaci délky studia na některých fakultách a oborech, zmenšil se počet studovaných oborů a kombinací a dále se prohloubil vztah vysokoškolského studia k praxi. Významných výsledků dosahuje i hlubší zapojování studentů do vědecké práce vysokých škol, fakult a oborů, a to jak ve formě seminárních, ročníkových, diplomových i doktorských a kandidátských prací, tak ve formě studentské vědecké a odborné činnosti a jejich pravidelných soutěží, iniciovaných Socialistickým svazem mládeže. Na vysokých školách se stále hlouběji propracovává jednotný systém komunistické výchovy studentů, který integruje výchovně vzdělávací působení při výuce s mimovyučovacími formami výchovného působení a s výchovným působením společenských organizací.

²² *Další rozvoj československé výchovně vzdělávací soustavy*, SPN, Praha 1976, str. 18.

